
МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'38

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОПОВІДАННЯ М. КОЦЮБІНСЬКОГО "ХАРИТЯ": ПОБУТОВІ, ФОЛЬКЛОРНІ ТА МІФІЧНІ ОБРАЗИ**Бибик С. П.**

У статті запропоновано лінгвостилістичну інтерпретацію оповідання М. Коцюбинського "Харитя". Прослідковано взаємодію трьох основних образних кодів – побутового, фольклорного та міфічного. Відзначено стилістичне навантаження побутовизмів у кореляції з фольклоризмами та міфонімами. Проаналізовано стилістику описів зовнішності, природи, хатньої обстановки у зв'язку з психологізмом ранньої творчості письменника, взаємодією оповідного і живописного планів.

Ключові слова: оповідь, побутовизм, фольклоризм, міфонім, словесний образ.

В статье предложена лингвостиллистическая интерпретация рассказа М. Коцюбинского "Харитя". Прослежено взаимодействие трех основных образных кодов – бытового, фольклорного и мифического. Отмечены стилистические нагрузки бытовизмов в корреляции с фольклоризмами и мифонимами. Проанализирована стилистика описаний внешности, природы, домашней обстановки в связи с психологизмом раннего творчества писателя, взаимодействием повествовательного и живописного планов.

Ключевые слова: повествование, бытовизм, фольклоризм, мифоним, словесный образ.

The article suggests linguostylistic interpretation of the M. Kotsyubinsky story "Charitija". Traced the interaction of three basic figurative codes of everyday life, folklore and mythical. Marked stylistic load of the vocabulary of everyday life in correlation with folkloric elements and metonym. Analyzed the style of descriptions of appearance, nature, home furnishings in connection with the psychology of the early works of the writer, the interaction of narrative and the plan of painting.

Key words: narrative, vocabulary of everyday life, folklorism, metonym, verbal image.

Мова прози Михайла Коцюбинського – об'єкт численних досліджень у галузі стилістики [3, с. 343]. Мовомислення письменника-живописця не може не привертати уваги й у аспекті гармонійного єднання в оповідних малюнках – нарисах, новелах, оповіданнях, романах – мистецтва слова і пензля. Саме такий ракурс і стимулює до особливих акцентів у лінгвостилістичному аналізі окремих творів митця.

Коли у 1898 році Панас Мирний прочитав цикл дитячих оповідань М. Коцюбинського, то у листі до письменника він з приводу "Хариті" відзначив: "Та як сказано! Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком; невеличкими домірними нарисами, що розгортують перед очима велику – безмірно велику – картину людського горя, краси світової, виявляють безодню глибину думок, таємні поривання душі, заботи невеличкого серця!.. Та так тільки справжній художник зможе писати!" [1, с. 11].

Отож, народність мови, краса, глибина й емоційність думки, картинність сцен... Справді, в оповіданні "Харитя" щільно переплелися шари усно-побутової оповідності, фольклорної, міфологічної, розмовно-побутової поетики, акварельна майстерність описів, зв'язані всуціль пронизливим співчуттям автора, його людяністю.

Письменник легко вводить читача в побутову ситуацію – вечір, слабує вдова, коло неї по-своєму порядкує восьмирічна донька Харитя. У перших трьох реченнях автор насамперед окреслює обставини місця й простору. Це короткі, легкі для сприймання висловлення: *В печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слаба жінка*

й *стогнала*. Так само невимушено М. Коцюбинський перевтілюється в "оповідача з народу", "свого" в цій ситуації, переходячи до переповідної конструкції з нанизуваними обставинними компонентами, з характерним порядком слів, що допомагає виділити актуальне в цій першій сцені: *Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла*.

Далі по твору такі перемикання кодів від мови автора до внутрішньої мови персонажа, невластиві прямої мови так само мимовільні, ледь вловимі. Вони або відділені пунктуаційно: *Завтра, коли розвидниться, встане Харитя, нагодує маму (коли б ще схотіли їсти, а то відколи слабі – саму воду п'ють), візьме серп і піде в поле; ... промайнула думка: як то нема кому жати? А вона що ж робитиме?* Або граматично: стилізація "мови до себе і про себе" здійснюється завдяки змінам часових параметрів дієслів, актуалізується й обернена на себе семантика особового займенника 'вона = я', 'її = мене', вводяться інтимізувальні вставні словосполучення (батько хрещений): *Стежкою наближались дві молодичі. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і, схиливши русяву голову, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!; Він добрий, батько хрещений, він її послухає, зведе хліб*.

Етнографічний зріз української побутової культури репрезентують кілька лексем: *діди* 'охоронець домівки' (*В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди*), *кісники* 'стрічка для вплітання в косу' (*Вона забула навіть і за нові червоні кісники, що двічі обмотували її русяву, аж білу, голову. Кісники ті були її радість, її гордощі. Оце третій день, як хрещена мати подарувала їй ті кісники, а Харитя й досі не натішиться ними*).

Стисло представлено й побутовизми, що позначають елементи предметного світу в українській хаті – *піч, мисчина, горщик, мисник, куліш, полиця, лавка, постіль, торбинка, хусточка*: ... *заходилася коло вечері. Змила в мисчині жменьку пшона, кинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик води і приставила його до вогню; Харитя до печі, одставила горщик, доглянула страву й насипала в полив'яну миску гарячого кулішу; Упоравшись, зняла серп з полиці, поклатала в торбинку хліба та цибулі і зав'язалась рябенькою хусточкою*.

Фольклорність в оповідній структурі твору мінімізована. Це лише кілька висловлень матері, яка вболіває за долю дитини, промовляючи готовими формулами з голосінь: – *Ох, дитино моя люба! Все в мене болить: руки болять, ноги болять, голови не зведу. От, може, вмру, на кого ж я тебе лишу, сиротину нещасну?.. Хто тебе догляне, вигодує?* Це також інтимізувальні народнопоетичні звертання односельчанок до дівчинки: – *Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! Мати твоя, дасть бог, одужає, а жито ми вижнемо, не дамо вам згинуть з голоду. Ну, не плач же, квіточко!* З пісенним фольклором засоційована деталь опису: *А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай* (пригадаймо відомі рядки "Ніч яка місячна, зоряна, ясна, видно, хоч голки збирай. Вийди ж, кохана, працю зморена, хоч на хвилиноньку в гай" та фразеологізоване порівняння [Надворі] так місячно, хоч голки збирай (М. Номис). А з оповідними жанрами усної народної творчості пов'язане кліше *житимуть вони веселі та щасливі* (*Мати з радістю вичунає, пригорне доню до серця, поцілує, і знову житимуть вони веселі та щасливі і не згинуть зимою з голоду...*).

Відомо, що в багатьох творах М. Коцюбинського оживають певні символи. Є міфони́ми й у "Хариті" – *русалки*, про яких дівчинка знає, що вони можуть залоскотати, *страхи* як фантастичні істоти надзвичайного вигляду: ... *"А що, якби тепер вийти на ниву? Е, ні, страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскотуть, страхи повилазять з пшениці..."* І *Хариті справді стало страшно, вона знов поклатася на лаві і одвернулась од вікна; Ану, який страх вискочить із жита й задушить її! Раптом – фурууу!.. Перепелиця пурхнула перед самою Харитею і, тріпочучи короткими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало Хариті в грудях з переляку [...]*.

Міфологізує письменник і словесний образ сну, який репрезентує в контексті стилістики імпресіонізму як силу, що уводить людину від реальності: *Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце. Бідні мама! Все болить у них. Коли б той добрий бог послав їм полегкість! Аж ось трохи згодом і слаба мати, і копи на полі,*

і русалки, і вовк, і ясне вікно на комині змішуються в якійсь кумедній плутанині. Сон, влетівши до хати, бере Харитю під своє крило. Срібний промінь місячний тихо сяє на білій голові дівчинки, всміхається до нових червоних кісників, гуляє по смуглявому видочку та по білих дрібненьких зубках, що виглядають з-за розтулених повних уст. Харитя спить солодким сном. Сон у Коцюбинського – це сріблясте місячне марево, що огортає людину.

Міфологічним наскірізним є й словесий образ *віри в Бога*, що дає сили, сміливість маленькій дівчинці. Спочатку він актуалізується через сцену вечірньої молитви (*Харитя їла чи не їла, швиденько помила посуд, поскладала його на мисник, заснула сінешні двері і стала навколішки перед образами молитися богу*). Далі виявляється в характерній для усної мови фразеології (*– Не журіться, мамо! Не плачте! Адже ж бог добрий, мамо! Бог допоможе вам одужати, допоможе вам хліб зібрати... Правда, мамо?... Правда?..; А бачте, матусю кохана, а я ж вам не казала, що бог допоможе нам зібрати хліб? Увесь хліб у стодолі!*).

Ця віра дитини глибинна, сильна. Бог-Отець уявляється малій дівчинці з золотим яблечком – символом життя, краси, любові: *Вона складала ручки, хрестилась, зітхала та здіймала очі догори і дивилась пильно на образ, де був намальований бог-отець. Вона вірила, що господь любить дітей і не дасть їх на поталу. Адже недурно тримає він у руці золоте яблечко з хрестиком: певне, він дасть те яблечко добрій, слухняній дитині. І Харитя своїм дитячим лепетом прохала у бога здоров'я слабій матусі, а собі сили вижати ниву. Ся думка не давала їй спокою, їй хотілося швидше діждатися ранку.*

Фольклорний та інтимно-побутовий зрізи в оповіданні "Харитя" зв'язує таке стилістичне явище, як пестливість. Через неї виявляється ставлення оповідача до дитини, скрутних обставин, долі людини в безпросвітній селянській бідності. Тому частотні у творі означення з суфіксом -еньк-, іменники з суфіксом -енят-, -еньк-, -ик-, -ичк-: *Поки Харитя говорила ті слова, в біленькій голові її промайнула думка: як то нема кому жати?; Але торік вона була ще маленька, маленькими рученятами не могла вдержати серпа, а тепер вона вже виросла, набралася сили і руки побільшали; Адже сими рученятами вона принесла з річки піввідра води, хоч яке воно важке, те відро!; От що вона зробить: піде до хрещеного батька, обійме його рученьками за шию і скаже: "Тату мій любий та милий! Я вже вам бавитиму маленького Андрійка, буду йому за няньку, тільки звезіть наш хліб та складіть у стодолу!"; Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенько; Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею і почала жати.*

Розмовно-побутова поетика "не випинається" в оповіданні "Харитя". Крім названих вище побутовизмів, можна відзначити й префіксальні форми з од- (*одставила горщик; одвернулась до вікна*), характерні сполучники (*Ще торік ходила вона з мамою на ниву, бачила, як мати жне, ба, сама брала серп і жала!*), вживання вказівних часток, притаманне усній мові, де вони виконують ще й додаткову видільну функцію (*Зразу якось дуже жаль стало їй слабій матері, дуже заболів той пальчик, що втяла серпом...; Десь дуже важким видалось Хариті те відро з водою*), характерну сполучуваність (*Хіба не на мос вийшло?..; не могла вдержати серпа* (родовий частковості), звороти на позначення приблизної кількості чого-небудь (*Мати виїла ложок зо дві та й поклала ложку; та зо дві чи зо три картоплини*), усно-розмовні кліше з повторенням складників (*Харитя їла чи не їла, швиденько помила посуд ...*) та деякі ін.

Особливий компонент оповідної структури "Хариті" – описи зовнішності, природи, хатньої обстановки.

Оповідач знайомить нас з Харитею-трудівницею, бо перша сцена зустрічі з нею – це динамічний образ дівчинки, яка несе до хати воду. Її рухи, постава "картинні", прописані настільки детально й виразно, що читачеві залишається лише "виліпити" цю скульптуру в уяві: *З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява головка дівчинина, нахилена набік до відра, а далі права рука, піднята трохи догори. В хату увійшла Харитя...* Подальші окремі фрагменти описів лише доповнюють портрет рухливої, непосидючої цілеспрямованої дитини, пор. промовисте порівняння (*метнулась Харитя до мисника, легесенько, мов кізка*), епітети (*дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво*

бігали від одної роботи до другої). Харитя – й ласкава любляча донька: про це коротко зазначає порівняння: – Чого ви, матінко? Може, водиці холодної? Що у вас болить? – ластівкою припадала вона коло недужої.

У пейзажних описах автор "грається" епітетами-кольоративами. З цього виводу дуже влучно висловився В. Ф. Погребенник: "європейськість" М. Коцюбинського – це і його результативний варіант синтезування можливостей суміжних мистецтв, синкретичного збагачення словесної творчості засобами насамперед малювання і музики" [2, с. 135]. Акварельність виявилася в актуалізації епітетів *срібний, імлістий, золотий, чорний, синій* щодо пейзажу нічного неба (*В імлістій далині, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці. Високі чорні тополі, як військо, стояли рядами край дороги. Синє небо всипане було зорями*), у мозаїковості епітетів та дієслів на позначення вияву певного кольору в пейзажному описі полів, луків: *... вийшла на поле й стала, задивившись в далечинь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, неказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелеться килим ясно-зеленого віса, далі, наче риза руги, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонкова.*

Такі розлогі описи розраховані на картинність зображуваного, на передавання почуттів від баченого, на створення особливої настроєвої атмосфери – легкості, прозорості, барвистості. Отож, не випадково В. Т. Чайковська зазначала, що М. Коцюбинський у своїх творах використовував принцип передачі простору, властивий малювально-акварельній, основною особливістю якої є прозорість, особлива легкість [4].

Отже, у лінгвостилістиці "Хариті" взаємодіють оповідний та живописний плани, які створюють особливу палітру творчої індивідуальності М. Коцюбинського. Він уважний до кожної деталі, пронизуючи тим самим текст часово маркованою побутовістю, ціннісно навантажним фольклоризмом та психологічними акцентами на міфічних уявленнях, укорінених у повсякденній свідомості дитини як представниці свого середовища, свого часопростору.

Література

1. Коцюбинський М. М. Твори : в 2 т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Наук. думка, 1988.
Т. 1. : Повісті та оповідання (1884–1906)– 1988. – 584 с.
2. Погребенник В. Ф. "Європейськість" прози Михайла Коцюбинського / В. Ф. Погребенник // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Київ ; Ніжин : Аспект-Поліграф, 2006. – Вип. 11. – Ч. 2 : Лінгвістика і літературознавство. – С. 135–141.
3. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2007. – 368 с.
4. Чайковська В. Т. Жанри живопису в українській прозі кінця ХІХ – поч. ХХ ст. / В. Т. Чайковська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2004. – Вип. 15. – С. 212–214.